PROSOCIÁLNÍ CHOVÁNÍ A ALTRUISMUS V NOUZOVÉ SITUACI

Pro-social behaviour and altruism in emergency

IX: 213–458, 2007

ISSN 1212–4117

Helena Zášková¹, Zdeněk Mlčák²¹Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, katedra sociální práce a sociální politiky²Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, katedra psychologie a sociální práce**Summary**

The contribution presents selected results of a number of researches of the pro-social behaviour and altruism in emergency situations. It deals in details with a procedural model by S. H. Schwarz and his co-workers, and it analyzes the most important steps of the model. They are as follows: a) realization of the emergency situation and its adequate definition, b) capability of helping (self-evaluation of the own competence in urgent situations), c) introduction of the pro-social motivation (action of internalized individual standards, moral duty of providing the help and personal responsibility), d) anticipation and consideration of positive and negative consequences associated with the help, e) protective mechanisms (which may induce reduction of the probability of the intervention through the mediation of attenuation of the feeling of responsibility), f) adequate help.

The model indicates a multiple conditioned nature of the human altruism and it presents factors, the presence of which can complicate or block providing of the help. A special attention is paid to individual standards, the internalization of which means a condition for the possibility that the personal conviction or possibly moral principle became regulators of decision processes concerning the manner of behaviour. They include standards prohibiting activities leading to harm in other people and which order activities leading to benefit and protection of interests of other person, i.e. particularly standard of the social solidarity and standard of the social responsibility. In a system of the psychological regulation, standards of individual persons are anchored by self-reward and self-punishment. The model puts the altruism within the framework of the pro-social behaviour in a narrow relationship just with personal standards and values, which arise from the given culture or possibly from cultural values. They are supplemented by newer empirical data, which support the validity of the model and which refine and extend it in certain aspects.

Key words: Pro-social behaviour – model of crisis intervention by S. H. Schwartz – altruism – emergency – capability of helping – social standard – structure of responsibility

Souhrn

Příspěvek prezentuje vybrané výsledky řady výzkumů prosociálního chování a altruismu v nouzové situaci. Podrobně se věnuje postupovému modelu S. H. Schwarze a jeho spolupracovníků, analyzuje nejdůležitější kroky modelu. Jsou jimi: a) uvědomění si nouzové situace a její adekvátní definování, b) způsobilost pomoci (sebehodnocení vlastní kompetence v naléhavé situaci), c) navození prosociální motivace (působí internalizované individuální normy, morální povinnost poskytnout pomoc a osobní zodpovědnost), d) anticipace a zvažování pozitivních a negativních důsledků, které jsou spojeny s pomocí, e) obranné mechanismy (mohou navodit redukování pravděpodobnosti intervence, prostřednictvím oslabení pocitu odpovědnosti), f) adekvátní pomoc.

Model ukazuje mnohočetnou podmíněnost lidského altruismu, uvádí faktory, jejichž přítomnost může poskytnutí pomoci komplikovat nebo blokovat. Zvláštní pozornost věnuje individuálním normám, jejichž internalizace představuje podmínku k tomu, aby se jako osobní přesvědčení, případně morální princip staly regulátory procesu rozhodování o způsobu chování. Patří mezi ně normy, které zakazují činnosti vedoucí ke škodě druhých lidí, a naopak přikazují činnosti vedoucí k prospěchu

a ochraně zájmů druhého, tj. především norma sociální vzájemnosti a norma sociální odpovědnosti. V systému psychické regulace jsou normy individua zakotveny sebe odměnou a sebe trestem. Model klade altruismus v rámci prosociálního chování do úzké souvislosti právě s osobními normami a hodnotami, jež pramení z dané kultury, respektive z kulturních hodnot. Doplnují jej novější empirická data, která platnost modelu potvrzují a v některých aspektech upřesňují a rozšiřují.

Klíčová slova: prosociální chování – model krizové intervence S. H. Schwartze – altruismus – nouzová situace – způsobilost pomoci – sociální norma – rozložení odpovědnosti

ÚVOD

Aktivita vycházející mimo oblast zájmů jednotlivce patří k častým, zcela běžným jevům v životě lidí. Vystupují v mnoha různých formách. Nejčastěji při záchraně života druhých lidí, jejich zdraví či jiných významných hodnot.

Termín prosociální byl původně užít ve smyslu kulturně žádoucího chování a aktivit, jako jsou např. iniciační obřady nebo rodičovské potrestání. Počáteční pozornost se paradoxně upírala na tzv. „prosociální agrese“, tj. potenciálně škodlivé agresivní jednání užité „pro účely kultury, definované jako žádoucí“ (Walters et al., 1963). „Prosociální agrese“, svým významem „pozitivní“, se orientovala k úsilí o formování chování druhých směrem k sociální zodpovědnosti, a ne k poškození. Termín, původně představující charakteristiku agresivního chování, se rychle vyvinul zahrnutím forem chování, které byly opakem agrese: altruismu, pomáhání, dobročinnosti a sebeobětování.

Mohutným impulzem ke zkoumání prosociálního chování se stala neblahá událost, která v roce 1964 otřásla celým New Yorkem – vražda Kitty Genovese. Jednu noc ji při návratu z práce napadl před jejím bydlíštěm násilník. Volání o pomoc probudilo mnoho lidí okolního bloku domů. Když se v oknech rozsvítila světla, muž ustoupil. Protože však nikdo z 38 přihlížejících osob nepříspěchal na pomoc a dokonce ani žádný z nich nepřivolal policii, násilník se vrátil a po více než třiceti minutách boje mladou ženu zavraždil.

V souvislosti s touto událostí se vynořila řada otázek o současné civilizaci, odcizenosti lidských vztahů ve velkoměstech, lhostejnosti k utrpení druhých. Na některé z těchto otázek dali odpovědi dva psychologové B. Latané a J. M. Darley (Latané, Darley, 1968), kteří experimentálně prokázali, že to není pouze lidská lhostejnost, co způsobuje nezasáhnutí v naléhavé situaci, ale spíše dynamika sociální situace,

vedoucí k tomu, že i lidé s dobrým srdcem pomoc neposkytnou.

Prosociální chování v naléhavé situaci

Krizová intervence v pojetí B. Latané a J. M. Darley (1968) zahrnuje následující podmínky nebo etapy poskytnutí pomoci a jsou to: viditelnost a srozumitelnost situace – převzetí odpovědnosti za poskytnutí pomoci – rozhodnutí jak pomoci – samotná pomoc.

- Zřetelná viditelnost naléhavé situace nouze představuje základní podmínku možné intervence. Pozoroval může pomoci v pouze případě, že uvidí, rozezná naléhavou situaci.
- Stejně významná je také srozumitelnost události, pochopení její vážnosti, kognitivní vhled a interpretace situace jako nehody nebo neštěstí. Např. v parku ležící člověk v nás vyvolá otázku: „Proč tam ten člověk leží?“ Pokud odpověď zní, že jde o opilce či odpočívajícího bezdomovce, pak odejdeme bez poskytnutí pomoci. Pokud si odpovíme, že snad jde o člověka postiženého infarktem nebo jinou nehodou, pak může dojít k iniciování prosociálního chování.
- Při rozhodování o převzetí osobní odpovědnosti za poskytnutí pomoci si někdy lidé situaci příjemce (oběti) nevztáhnou k sobě. Mají pocit, že se týká spíše druhých lidí, např. profesionálů (plavčků na koupališti, dopravní policie v ulicích atd.). V těchto případech odpovědnost nepocítí.
- Také etapa přijetí rozhodnutí o způsobu poskytnutí pomoci nemusí proběhnout jednoduše. „Jak situaci vyřešit“ mohou zablokovat pochybnosti o sobě, o vlastních dovednostech a schopnostech, jedinec se může domnívat, že se poblíž nacházejí osoby kompetentnější, např. lépe fyzicky vybavené situaci zvládnout. Bariéru mohou způsobit obavy ze selhání a zesměšnění před cizími lidmi.
- Završením je samotný adekvátní zásah.

Model pomoci v nouzi později rozpracoval světoznámý psycholog Shalom H. Schwartz se svými spolupracovníky (Schwartz, 1977, Schwartz, Howard, 1981). Zahrnul do něj poznatky o vlivu sociálních norem na individuální rozhodování. Altruismus se v rámci prosociálního chování chápe jako „motivovaný *osobními* (opak společenských) normami, které vycházejí z vlastních internalizovaných hodnot a které jsou podepřeny sebe odměnou a sebe trestem“.

Sociální normy jsou kulturně podmíněné, protože tvoří součást sociálního systému společnosti. Po většinu historie žili lidé v relativně malých skupinách. Tato podmínka zpřístupnila možnost vývoje sociální výměny na skupinové úrovni, kromě úrovně interpersonální. Altruismus založený na základě zevšeobecněné výměny může být prospěšný obzvláště v situacích spolupráce s vysoce nejistými odměnami, v nichž jsou zúčastnění více než dva jedinci (např. lov vysoké zvěře, obrana skupiny). Vývoj zevšeobecněné sociální výměny by nebyl možný bez podpory sociálních norem, které regulují kooperativní výměny mezi jedincem a skupinou. Proto možné sociální normy fungovaly v lidské společnosti jako způsob podpory spolupráce a zabránění parazitování ve velkých skupinách.

Příkladem jsou normy o čestnosti a morálce. Ty regulují sociální výměny mezi příslušníky skupin a jejich účelem je podporovat harmonii ve skupině a zajistit, aby každý dostal to, co si zaslouží. Psychologický systém člověka je tak silně prochnut spravedlností, že jsme ochotni trestat podvodníky, i když nám osobně nijak neškodili – moralistická agrese (Fehr, Fischbacher, 2003, Van Vugt et al. 2006 in: Schaller et al. 2006).

Sociální normy představují regulátory, určující, který typ chování je v dané situaci správný. Determinují, jak je třeba určitou aktivitu vykonat, jaké varianty chování jsou přípustné a které jsou nepřípustné a v jakých podmínkách je možné udělat to či ono. Interiorizovaná norma se stává přesvědčením, morálním principem a vstupuje do procesu rozhodování o způsobu chování. Regulační role zvnitřněné normy se vyznačuje těmito projevy (Výrost, Slaměník, 1997, 1998):

- pocitem povinnosti chovat se v daných situacích očekávaným způsobem,
- připraveností chovat se předepsaným způsobem i při nepřítomnosti vnější kontroly,

- prožíváním pýchy, „splněného závazku“ následně po výkonu určeném normou,
- pocity viny při přestoupení, nedodržení normy nebo deformováním obrazu stavu věcí tak, aby bylo možné si podržet přesvědčení, že norma překročena nebyla (popření odpovědnosti),
- neklid, hněv v případě, že druhý člověk poruší normy, a to i v situaci, kdy se provedený čin netýká zájmů individua,
- tendence navracet věci do původního stavu, narušeného nerespektováním norem druhými.

Působení všech uvedených jevů nasvědčuje tomu, že normy byly zvnitřněny, staly se autonomním mechanismem, který řídí chování.

Zásadní vlastností všech norem je to, že slouží k zachování společnosti, které je individuum členem, a zajišťují v určitých proporcích zájmy všech členů. Jejich velkou různorodost určuje řada ukazatelů, např. stupeň důraznosti determinuje sílu příkazů a zákazů, zda a jak velké mohou být odchylky od očekávaných vzorců chování. Normy se také liší v závislosti na sankcích, které nastupují při jejich nedodržení nebo překročení. Variabilita sankcí se vztahuje nejen ke způsobu, ale také ke stupni tvrdosti postihu, v rozpětí od mírných výčitek – až po vyloučení ze skupiny, jejíž normy nebyly respektovány. Některé normy zavazují v širokém pásmu působnosti (např. mezinárodní právo, základní zásady morálnosti), jiné normy působí pouze specificky, případně regionálně nebo situačně. Mezi normy obecně závazné patří ty, které zakazují činnosti vedoucí ke škodě druhých lidí a naopak příkazují činnosti vedoucí k prospěchu a ochraně zájmů druhého, jeho obrany a rozvoje. Patří k nim: a) norma sociální vzájemnosti a b) norma sociální odpovědnosti.

Ad a) Veškeré lidské kultury pozitivně oceňují pomáhání druhým. Norma vzájemnosti je univerzálně platná, i když v různých společnostech může být omezena určitými regulativy, např. kastovní diferenciací. Obecná zásada pomáhat těm, kteří nám sami pomohli (Staub, 1978, Reykowski, 1979), působí bez ohledu na to, zda dobrem je dar, služba nebo pomoc v tíživé situaci. Norma vzájemnosti se může realizovat také přiznáním vážnosti a sociálního statutu „dárci pomoci“, vyznamenáním, veřejným oceněním,

pracovním povýšením aj. (viz např. Van Vugt et al., 2006).

Společně žijící lidé jsou sotva na nějakém chování více závislí než na vzájemné pomoci. Dost často se ale člověk marně ohlíží po někom, kdo by mu dal potřebnou radu, pomohl překonat vlastní nemohoucnost. V situaci nouze není vůbec samozřejmostí. Poskytnutí pomoci ovlivňují kulturní vzory, sociální vzory a podmínky situace. Některé zvláštní nouzové situace upravují pravidla nebo zákony, zavazující k pomoci pod pohrůzkou trestu. V situacích typických pro každodenní soužití to neplatí. V nich je sice možné naléhavě prosit o pomoc, ale není k dispozici žádný prostředek k jejímu vynucení.

Ad b) Normu vzájemnosti doplňuje norma sociální odpovědnosti, prikazující starost o slabé, bezradné, kteří nejsou schopni zvládnout vlastní situaci, nejsou schopni odplatit již přijaté „dobro“. Tato norma zahrnuje příkaz pomáhat slabším: fyzicky, ekonomicky, psychologicky (dětem, nemocným, handicapovaným, opuštěným), a jiným osobám, které se ocitly v náhlé nouzi. Příkaz pomáhat bývá složkou různých morálních systémů. Pravidla spravedlivosti podporují altruistické výměny tím, že předepisují, jak mají být mezi příslušníky skupiny rozdělovány vzácné zdroje a zboží. Je například obecně uznáváno, že bohatí jedinci ve skupině by měli více přispívat k obecnému dobru než chudí – v moderní společnosti je tento princip vymáhán prostřednictvím progresivního daňového systému (Van Vugt, Van Lange, 2006).

Sociální normy determinují prosociální chování poté, co byly zvnitřněny jako osobní individuální normy. Součástí osobních norem tvoří osobní hodnoty, které pramení z dané kultury, respektive z kulturních hodnot. S. H. Schwartz a J. A. Howard (1981) vycházejí z předpokladu, že upozorováním nouzové situace se spustí postupný proces, který lze rozčlenit do několika fází (srov. Latané, Darley, 1968): obrácení pozornosti – prosociální motivace – anticipační zhodnocení důsledků – obranné procesy – pomáhající jednání.

Obrácení pozornosti, rozeznání a uvědomění si nouzové situace

Fáze uvědomění si cizí nouze (*awareness*) spočívá v definování urgentní situace v závislosti na

stupni její jednoznačnosti, nápadnosti a vážnosti. Je-li situace vyhodnocena jako nouzová, pozornost se přesune směrem k možnostem ji redukovat nebo ukončit, člověk začíná zvažovat vlastní schopnosti a možnosti provést odpovídající intervenci (*ability to help*).

Významnost charakteru situačního podnětu pro poskytnutí pomoci v rámci tohoto modelu podpořily mnohé výzkumy, mimo jiné experiment za použití simulovaného zdravotního kolapsu (Staub, 1978 in: Berkowitz, 1989). Jestliže oběť představoval muž s nadváhou, dostalo se mu „v nouzi“ více pomoci ve srovnání se situací, když oběť srdečního selhání sehrál štíhlý mladý muž. V tomto případě byla připravenost okolí k pomoci velmi malá. Experimentální podmínky s rozporuplným, nevěrohodným, nejasným situačním podnětem (selhání srdce u zdravého mladého člověka) pravděpodobně způsobily nejednoznačnost nouzové situace. Jiná studie konstatovala, že volajícímu příjemci předstíraného zdravotního kolapsu se dostalo podstatně více pomoci než oběti, která o pomoc nevolala. Volání o pomoc rozhodně přispělo k jednoznačnosti v posouzení nouzové situace (Clark, Word, 1972 in: Bierhoff, 2002).

Adekvátní vyhodnocení nouze druhé osoby zvyšují jak pozorovatelovy individuální schopnosti a znalosti (např. znalost první pomoci), tak také jeho obecný koncept vlastního nadání a v neposlední řadě i emoční ladění. Dobrá nálada zřejmě vyvolává optimističtější hodnocení vlastních schopností a větší ochotu pomáhat než nálada špatná. Na tento závěr, opakovaně výzkumně evidovaný (souhrnně Bierhoff, 2002), se obecně nahlíží jako na potvrzený fakt (viz např. Cialdini, Kenrick a Baumann aj. in: Bierhoff, 2002).

Individuální normy, osobní odpovědnost, prosociální motivace

Pozitivní sebehodnocení vlastní kompetence v naléhavé situaci není totožné s rozhodnutím skutečně pomoc poskytnout. Nejvýznamnějším faktorem vzbuzení prosociální motivace tvoří osobní normy (*personal norms*) spjaté s morálními závazky a s osobní zodpovědností (*responsibility*). Čím je vnímaná morální povinnost větší, tím je větší i pocit odpovědnosti za trpící osobu. Právě osobní odpovědnost představuje klíč k vyvolání prosociální motivace.

Pozdější empirická data podporují uvedený

předpoklad. Srovnání jedinců, kteří pomohli obětem dopravní nehody při neštěstí, s osobami, které při dopravním neštěstí nezasáhly (soubory byly srovnatelné co do věku, pohlaví a sociálního statusu), ukázalo zřetelný rozdíl ve stupni sociální odpovědnosti, přitom ti, co pomohli, vykazovali v osobnostních testech zvýšenou hladinu sociální odpovědnosti (Bierhoff, Klein, Kramp, 1991).

Vyjadřené prosociální chování spjaté s vysokou mírou sociální odpovědnosti a s pocitem povinnosti vůči členům společenství zaznamenala také studie osob, které riskováním vlastního života zachránily Židy před nacisty v průběhu druhé světové války (Oliner, Oliner, 1988).

V těsné souvislosti se sociální odpovědností je často diskutovaný fenomén – efekt počtu osob při výkonu pomoci. Efekt spočívá v tom, že pravděpodobnost intervence nějakého jednotlivce ze skupiny svědků neštěstí je menší, než je-li přítomna pouze jediná osoba (Latané, Nida, 1981, podle Hewstone, Stroebe, 2006).

Metaanalytické vyhodnocení na základě 56 experimentálních srovnání prokázalo, že redukce připravenosti k pomoci v početnější skupině představuje stabilní jev. Do určité míry zde platí nepřímá úměra – zvyšující se počet účastníků nehody snižuje připravenost pomáhat. Ze 774 jednotlivě testovaných osob zasáhlo 75 % z nich, zatímco v přítomnosti dalších pasivních lidí pomáhalo jen 53 % z 1279 testovaných osob. To znamená, že oběť může spíše očekávat pomoc, když její situaci zpozoruje jediný svědek. Jev rozložení odpovědnosti (*diffusion of responsibility*) způsobuje pocit menší odpovědnosti u jednotlivých svědků, působí jako brzda prosociálního chování v nouzových situacích (Bierhoff, Klein, Kramp, 1991).

Konsekvence pomoci, náklady pomoci a náklady při neposkytnutí pomoci

Důležitý faktor pomoci představuje anticipace pozitivních a negativních důsledků, člověk zvažuje přednosti a nedostatky, které jsou spojeny s pomocí.

Náklady pomoci se vztahují na časovou náročnost, námahu, osobní ohrožení, finanční ztráty a jiné, pro pomáhajícího významné faktory. Z perspektivy příjemce pomoci si pomáhající osoba všímá také nákladů při neposkytnutí pomoci, jako ohrožení druhé osoby (oběti), míry

jejího utrpení, velikosti její závislosti, míry její potřeby apod. Oba typy nákladů jsou porovnávány.

Výsledné vysoké náklady na pomoc činí intervenci spíše nepravděpodobnou. Pokud k ní dojde, má spontánní charakter bez ohledu na konsekvence. Jde o impulzivní pomoc poskytovanou jakoby automaticky. Vysoké náklady spíše implikují nepřímou a pomalou pomoc, v horší variantě dochází k přímému znehodnocení oběti.

Obranné mechanismy

Jestliže předběžné hodnocení kladů a záporů pomoci přineslo jednoznačné výsledky – buď hovoří převážně pro, nebo proti intervenci – bude osoba jednat konzistentním způsobem. Co se ale stane, když hodnocení konsekvencí nepřinese jednoznačný výsledek? Tyto situace vyvolávají obranné mechanismy, které celkově přispívají k oslabení pocitu odpovědnosti a následně k redukování pravděpodobnosti intervence.

V obranných mechanismech sehrává hlavní roli popření, které se vztahuje jak k samotné situaci, tak k jejímu pozorovateli.

- Popření nouzové situace.

Není-li nouzová situace jednoznačná, může vést její další hodnocení k revizi situace oběti (např. „Není to tak špatné, jak jsem si zpočátku myslel.“).

- Popření efektivních možností jednání.

Když je výkon pomoci náročný, nebezpečný nebo těžký může pozorovatel revidovat svůj úsudek o možných způsobech pomoci (např. „Tady se nedá nic dělat.“).

- Popření osobní kompetence.

Pozorovatel může pochybovat, zda jeho znalosti pomoci jsou dostačující (např. „Já to jednoduše neumím.“). Potom by se osoba mohla místo přímé pomoci pokoušet hledat nepřímou pomoc (např. vyrozumět záchranku) nebo úplně odejít z místa činu.

- Popření osobní odpovědnosti.

Obranné mechanismy mohou být nasměrovány také přímo na pocit osobní odpovědnosti, např. v situaci mnoha dalších přihlížejících, kteří rovněž pomoc neposkytnou (difúze odpovědnosti) (Bierhoff, 1998, 2002).

Uvedené obranné mechanismy mohou vést k novému zhodnocení nouzové situace, kompetencí nebo odpovědnosti, které pak má za následek změněnou analýzu nákladů a zisku.

Adekvátní pomoc

V souvislosti s efektivní pomocí se vynořuje otázka: „Kdo nese vinu za nouzovou situaci?“ Jde o to, zda se zodpovědnost za nouzovou situaci připisuje osobě nebo jiným vlivům (je-li např. HIV/AIDS způsobena transfuzí krve, je osoba zproštěna odpovědnosti za nemoc). Lidé více inklinují pomoci, jestliže důvody nouzové situace kladou mimo příjemce, tj. nepovažují oběť zodpovědnou za svůj osud (Bierhoff, 1998).

ZÁVĚR

Rozvoj prosociálnosti znamená kultivování individuální identity, které souvisí s formováním etických postojů a pozitivního vztahu k životu i k lidem, k získání sociálních dovedností. Jde např. o otevřenou komunikaci, sebeúctu, pozitivní hodnocení jiných, empatii. Opakované vzdělávání v první pomoci s následným rozvojem individuálních kompetencí může přispět ke zmenšení předpokládaných nákladů intervence. Také socializační tlak na rozvinutí individuálního pocitu odpovědnosti může posílit pozitivní konsekvence pomoci v nouzových situacích.

* Tato studie byla podpořena projektem Grantové agentury České republiky č. 406/06/0861 „Prosociální chování se zřetelem k altruismu, afilitaci a empatii“.

LITERATURA

BERKOWITZ, L.: Social norms, feelings and other factors affecting helping behavior and altruism. 1972. In: Berkowitz, L. (ed.) *Advances in experimental social psychology San Diego*. CA: Academic Press, 1989.
BERKOWITZ, L.: (ed.) *Advances in experimental social psychology San Diego*. CA: Academic Press, 1989.
BIERHOFF, H. W.: *Sozialpsychologie*. Stuttgart: Kohlhammer, 1998.
BIERHOFF, H. W.: *Prosocial Behaviour*. New York: Taylor & Francis, 2002.
BIERHOFF, H. W., KLEIN, R. & KRAMP, P. (1991). Evidence for the altruistic personality from data on acci-

dent research. *Journal of Personality*, 1991, 59, 263–280.
CLARK, R. D., WORD, L. E.: Why don't bystanders help? *Journal of Personality and Social Psychology*, 1972, 24, 392–400. In: Bierhoff, H. W.: *Prosocial Behaviour*. New York: Taylor & Francis, 2002.
FEHR, E., FISCHBACHER, U.: The nature of human altruism. *Nature*, 425, 785–791, 2003. In: Schaller, M., Kenrick, D., Simpson, J.: *Evolution and Social Psychology*. New York: Psychology Press, 2006.
HEWSTONE, M., STROEBE, W.: (eds.) *Sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006.
LATANÉ, B., DARLEY, J. M.: Group inhibition of bystander intervention in emergencies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1968, 10, 215–221.
LATANÉ, B., NIDA, S.: *Ten years of research on group size and helping*. 1981. In: Hewstone, M., Stroebe, W. 2006, 354 s.
OLINER, S. P., OLINER, P. M.: *The altruistic personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe*. New York: Free Press, 1998.
PENNER, L. A., DOVIDIO, J. F., SCHROEDER, D. A., & PILIAVIN, J. A.: Altruism and prosocial behavior. *Annual Review of Psychology*, 56, 2005, s. 365–392.
REYKOWSKI, J.: *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*. Warszawa: PWN, 1979.
SCHALLER, M., KENRICK, D. SIMPSON, J.: *Evolution and Social Psychology*. New York: Psychology Press, 2006.
SCHWARTZ, S. H.: Normative influences on altruism. 1977. In: Berkowitz L.: (ed.) *Advances in experimental social psychology* (Vol. 10, 221–279). New York: Academic Press.
SCHWARTZ, S. H., HOWARD, J. A.: A normative decision – making model of altruism. In: Bierhoff, H.W. *Prosocial Behaviour*. New York: Taylor & Francis, 2002.
STAUB, E.: Positive social behaviour and morality. New York: Academic Press., 1978. In: Bierhoff, H. W. *Prosocial Behaviour*. New York: Taylor & Francis, 2002.
VAN VUGT, M., VAN LANGE, P.: Psychological adaptations for prosocial behaviour In: Schaller, M., Kenrick, D., Simpson, J.: *Evolution and Social Psychology*, New York: Psychology Press, 2006. s. 237–261.
VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I.: *Sociální psychologie*. Praha: ISV, 1997.
VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I.: *Aplikovaná sociální psychologie*. Praha: Portál, 1998.
WALTERS, R. H., BROWN, M.: Studies of reinforcement of aggression. *Child Development*, 34, 1963, s. 536–571. In: Reykowski, J.: *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*. Warszawa: PWN, 1979.

Helena Záškodná a Zdeněk Mlčák
zaskodna@zsf.jcu.cz